

AZ ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐELJÁRÁS ÉS A NYOMOZÁS

Már a Kormány fórumát is megjárta a büntetőeljárásról szóló törvénytervezet. Ha az Országgyűlés elfogadja, ez lesz az 1990 utáni jogteremtő munka eddigi legnagyobb teljesítménye. Ehhez képest nem övezi ünnepi várakozás, inkább az aggodalom és némi kétkedő elutasítás. A címben jelzett téma kifejtése szempontjából sem közömbös megkeresni ennek a fogadtatásnak az okait.

Magyarországon az elhúzódnak és most is tartó alkotmányozással kapcsolatban vált ismertté egy furcsa jelzős szerkezet, a „kodifikációs szükséghelyzet” fogalma. Azért vélünk ellentmondást a jelzőben, mert a szükséghelyzet gyors és rendkívüli megoldásokat sürgető váratlan fordulat, a kodifikáció pedig olyan jogalkotói művelet, amely kiegyensúlyozott, kiszámítható és a jövőt tervezni képes közállapotokat feltételez anélkül, hogy az idő szorításában kellene cselekedni. Az előfordulhat a büntetőigény érvényesítése körében is, hogy az eljárás egyik vagy másik intézménye nem felel meg a demokratikus államok közösen kialakított elvárásainak. Lehetséges ez a szabadságkorlátozó kényszerintézkedések alkalmazásánál, a védelem jogának a terjedelménél vagy például a bírói függetlenség megvalósulásánál. Ha ilyen konfliktus keletkezik, azt gyorsan reparálni kell, amint ez nálunk 1989-ben és 1990-ben meg is történt. Ettől különböző, lényegesen nagyobb felkészülést igényel az eljárási törvény teljes és átfogó újralikotása. Fogadjuk el azt, hogy 1990-től valóban olyan mértékben átalakult az egész jogrendszer, hogy aktuálissá vált a büntetőeljárás normaanyagának gyökeres megreformálása, amelyhez az idő is elegendő volt, mert elvileg hét esztendő alatt akár jogászai remekmű is születhet. Feltéve persze, hogy a fogantatás és a kihordás kedvező körülmények között történt.

Pusztai László szerint a büntető alaki jog arculatát különösen három tényező határozza meg: az adott állam politikai berendezkedése, a bűnözés helyzete és annak alakulása, valamint a bűnügyi tudományok hatása a törvényhozásra.¹

Ugyanezeket a tényezőket kell vizsgálnunk akkor is, amikor a joganyag átfogó újrakodifikálásának esélyeit kívánjuk felmérni.

Ami a politikai berendezkedést illeti, elvileg a működő alkotmányos demokrácia igen kedvező környezet lehet a büntetőeljárások törvényes alapjainak erősítéséhez. A meghirdetett elveknél azonban fontosabb a politika praktikumának a jogalkotásra gyakorolt hatása. Erről az oldalról már nem olyan szép az elénk táruló látvány. A felelős hatalmi tényezők két kurzuson keresztül sem jutottak el a stratégiai távlatok feltárásáig, enélkül pedig

nincs időálló jogalkotás. Nem is szólva már arról, hogy hiányzik a konszenzus azokban az ügyekben, amelyek nem igényelnek és nem is tűnnek pártpolitikai megközelítést, márpedig nézetünk szerint ilyen a közbiztonság és a büntetőigény érvényesítésének a követelménye. Azzal összefüggésben, hogy a szabadság rovására mindinkább a biztonság kap primátust, a közvélemény kegyeit kereső politika nem telje-

sen egyértelmű az emberi jogok tiszteletében sem. Sokak számára elfogadható az elv, amely csak a törvénytisztelő polgár jogait garantálja, a bűnözőt pedig jogfosztottnak tekinti.

Nem kedvez a kodifikációnak a bűnözés növekedése és súlyosabbá válása sem. Amikor ilyen a kriminális helyzet, számolhatunk azzal az érveléssel, amely szerint hiba lenne a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás erőit eljárási reformokkal lekötöni, ahelyett, hogy minden figyelmüket társadalomvédelmi küldetésüknek szentelhetnék. Szakemberek is vallják, elégséges némi változtatás, amely a jogszolgáltató szervek cselekvési szabadságát növeli. Ezzel szemben viszont megrövidítendő a védelem és megszüntetendő néhány aggályoskodó garancia, amely a becsületes polgár rovására a bűn talaján álló jogsértőt pátyolgatja. Vannak, akik egyenesen azt hirdetik, hogy a XIX. század büntetőeszméinek a napja leáldozott, most a rendvédelem szabadságharca kezdődik, amelyben a bűnösökkel szemben szinte minden eszköz megengedett.

Ami a jogtudomány helyzetét illeti, nem állítható, hogy az elmélet lényeges hatást tudna gyakorolni a törvényhozásra. A kutatók a törvényesség és az eredményesség egymásnak ellentmondó követelményei között keresik a megoldást, miközben bizonytalanok abban, mit tekinthetünk haladó magyar perjogi hagyománynak, mikor indokolt a közelmúlt bizonyos megoldásainak az átvétele, és végül mit üzen számunkra az európai gyakorlat, ahová pedig a büntető felelősségre vonás hazai rendjének is illeszkednie szükséges.

Király Tibor az 1896. évi büntető perrendtartás 100. évfordulójára írt méltatásában a dualista Magyarország eljárási kódexének megítéléséhez két értékmérőt javasol. Egyfelől meghatározó, miként bánik a büntetőper a jogállam, az emberi szabadság eszméivel, másfelől eljárásai mennyire racionálisak és takarékosak.² Nem lehetnek más kritériumai az aktuális törvényjavaslat megítélésének sem.

Azok, akik az ember méltóságát és a személyi sérhetetlenséget abszolút jognak tekintik, elvárják az új kódextől, hogy nyújtson hatékony védelmet a terheltek számára. A most jelzett igények megfogalmazói elégedetlenek a javaslattal, mert az nem ígér lényeges és gyökeres változásokat.

Mások, akik a büntetőeljárást harci eszköznek tekintik a bűn leküzdésében, és ennek megfelelően a hatósági jogosítványokat növelni szeretnék, viszont éppen azért kritizálják a készülődő kódexet, mert az túlzottan sok változást sejtet, felforgatja az eljárások jól bevált és begyakorolt rendjét, energiákat vesz el a jogvédelmi szervektől, amelyek nincsenek felkészülve új feladataikra. Ez utóbbi bizonyosan igaz, amit a gyakorlat figyelmeztetései messzemenően igazolnak.

A nyomozók úgy gondolják, hogy küldetésüket értékeli le a törvényhozó, ha megfosztja őket számos eddig viselt kompetenciájuktól, de főként attól a rangtól, amely szerint az előkészítő eljárás a perszakasszal azonos jelentőségű, amelynek önmagában is alkalmasnak kell lennie a „teljes igazság” megállapítására. Hiába biztatott Bócz Endre még 1990-ben arra, hogy a rendőrség számára a modernizált büntető-eljárás „óriási kapacitást szabadít fel”, amelyet tényleges feladatára, a felderítésre fordíthat.³ A rendőrtisztviselők ennek nem tudnak felhőtlenül örülni, mert ehhez a rendvédelem egész szervezetének és működésének kellett volna gyökeres változásokon átmennie. A rendvédelmi igazgatásnak ez a modernizációja azonban elmaradt.

Az ügyészek a többletterhektől félnek, az pedig valóban kétséges, hogy miként válhatnak egyszerre a nyomozások irányítóivá és az igazság megállapításáért fáradozó pártatlan igazságszolgáltatókká, akik, ha kell,

a vádlottnak is segítséget nyújtanak ahhoz, hogy élni tudjon védekezési jogával. A megreformált perben az ügyész ilyen szerepének példáit mutatja néhány európai ország gyakorlata.⁴

A bírakat sem tölti el büszkeség attól az új feladattól, amely szerint a tárgyalás válik a tényállás eredeti megállapításának a terepévé, és így nem lesznek a nyomozási iratok pusztá reprodukálására „kárhóztatva”. Sokak szerint hiba lenne az ítélezés eddig követett konstrukciójának lényeges átalakítása.

Megfigyelhető, hogy nem csupán Magyarországon és a többi volt diktatúrában van napirenden az eljárás megreformálásának az igénye, ezt a modernizációt minden országban támogatják a szakemberek, de igényli a közvélemény is Portugáliától egészen Japánig. A változásokat tápláló motívumok viszont a különböző régiókban már igen eltérők. Klaus Tiedemann lényegében három nagy okcsoportot mutat fel, amelyek a reformmozgalmak elindítói lehetnek.⁵ Először ide sorolja a politikai rendszerváltást, a nagy társadalmi fordulatokat. Ebben a mintát Közép- és Kelet-Európa adja. Másodszor meghatározó jelentőségű a legtöbb centrumországban az alkotmánybíróságok joggyakorlata, különösen ott, ahol az alkotmányosság kritériumait nem csupán morális, szociológiai értékekkel, hanem a jog világára lefordított normatív renddel határozzák meg. Szabó András szerint ilyen jogias alkotmányosság felépülését látjuk Németországban.⁶ Véleményünk szerint ezen az úton halad a magyar gyakorlat is. A harmadik csoportba sorolja Tiedemann azokat az országokat, amelyeknél az eljárási reformok döntő katalizátorai az európai emberi jogi bíróság precedensei, továbbá olyan fontos nemzetközi egyezmények, mint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya vagy az Emberi Jogok Európai Egyezménye.

Mindezek mellett a reformtörekvések negyedik indítékának tekinthető az eljárások alacsony hatékonysága. A kérdéssel a hazai irodalomban Farkas Ákos foglalkozott behatóan. Disszertációjában a hatékonyságot a racionalitással azonosítva megállapítja, hogy a büntető igazságszolgáltatás akkor racionális, ha hasznos, hatékony és egyben legitim is.⁷

Az újítani kívánó mozgalmak legfontosabb célkitűzéseinek leírásával kibontakozik előttünk az alkotmányos büntetőeljárás eszméje azzal az ígérettel, hogy képes:

- megvédeni az emberi és polgári jogok klasszikus értékeit;
- hatékony védelmet nyújtani a társadalomnak a bűnözés ellen;

– ésszerűvé és gazdaságossá tenni a büntetőjogi érvényesítést;

– a büntető igazságszolgáltatás internacionális rendszerének megteremtésére.

A működő alkotmányos demokráciák igazolják, hogy ezek a célok ha nem is maradéktalanul, de megvalósíthatók, vagy legalább ahhoz elégségesek, hogy a bűnözés kontroll alatt legyen tartható, és az államok maguk ne váljanak bűnözővé. A politikai berendezkedés és a büntetőjog minősége közötti kapcsolatokra mutat rá Szabó András, amikor arról ír, hogy „a büntetőjogi normák keletkezésének demokratikus kritériumai döntenek el a büntetőjog demokratikus tartalmát. Erre pedig a képviselői, parlamenti demokrácia az egyedüli formális biztosíték”.⁸

A büntetőeljárás alkotmányos szempontok szerinti vizsgálata a hazai tudományos gondolkodás elfogadott módszere. Farkas Ákos és Pap Gábor közös tanulmányában kettős megközelítést követ. Kimutatják az alkotmányjognak azokat a tételeit, amelyeknek közvetlen rendező hatásuk van a büntetőjog érvényesítésére, de felsorakoztatják azokat a szabályokat is, amelyek az eljárásjog anyagán belül alkotmányos jelentőségűek. Alkotmányosnak az a processzus nevezhető, amelynek jellemzője a személytelenség, a normativitás, a korlátozott és ellenőrzött büntetőhatalom, és ahol az emberi méltóság nem szenved csorbát. A szerzők felvetik, hogy a készülődő új alaptörvényben gazdagítani lehetne a büntetőeljárások alkotmányos fundamentumait. Így az alkotmányba kívánkozik a „nincs büntetés törvény nélkül” elve.⁹ Ez annál fontosabb, mert az ismert formula gazdagabb tartalmat hordoz, mint azt első látásra gondolnánk. Legutóbb J. A. E. Vervaele fejtette ki, hogy a nulla poena sine lege felbontható a következő elemekre: nulla culpa sine iudicio (nincs bűnösség ítélet nélkül); nullum iudicium sine accusatione (nincs ítélet vád nélkül); nulla accusatio sine probatione (nincs vád bizonyítás nélkül); nulla probatio sine defensione (nincs bizonyítás védelem nélkül). Alkotmányos berendezkedésben a büntetés joga csak így működhet.¹⁰

Az alkotmányos eljárásjog létrehozásához a tudományos élet mellett jelentősen járult hozzá az alkotmánybíróság ama döntéseivel, amelyekben kifejtette, hogy az alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat.¹¹

Ami azonban tárgyunk szempontjából még fontosabb, az alkotmányos szemlélet jelen van a büntető jogalkalmazás gyakorlatában is. A Fővárosi Bíróság 26 Bkf. 441/1994/2. számú végzése például egy előzetes letartóztatás megszüntetésének indokolásaként hivatkozik az Alkotmány 55. §-ára, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, amikor leszögezi, hogy a jogállamiság egyik alapelve szerint senkit nem lehet szabadságától megfosztani másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben foglaltak alapján. Kifejti továbbá, hogy az előzetes letartóztatás különös okának reálisnak és konkrétan kell lennie, amelyet a pusztán lehetőségén felül tényeknek, körülményeknek és bizonyítékoknak is alá kell támasztaniuk.

A másodfokú bíróság figyelmeztetése ellenére számos jel utal arra, hogy az előzetes letartóztatás elrendelésének bírói fórumra utalása nem javította lényegesen a gyanúsítottak jogainak oltalmazását. Általános gyakorlattá vált a szabadságkorlátozás alkalmazása annak érdekében, hogy a nyomozó hatóság beismerésre kényszerítse a gyanúsítottat. Az pedig, hogy a kényszerintézkedésért felelős egyes bírák milyen mértékben vették át a rendőrségi logikát, bizonyítják olyan előzetes letartóztatást elrendelő határozatok, amelyek egyenesen arról szólnak, hogy kényszerintézkedés azért indokolt, mert a vádlott tagad. Nyugtalanító az is, hogy semmiféle változtatás

ÁLTALÁNOS GYAKORLATTÁ VÁLT A SZABADSÁGKORLÁTOZÁS ALKALMAZÁSA ANNAK ÉRDEKÉBEN, HOGY A NYOMOZÓ HATÓSÁG BEISMERÉSRE KÉNYSZERÍTSE A GYANÚSÍTOTTAT. AZ PEDIG, HOGY A KÉNYSZERINTÉZKEDÉSÉRT FELELŐS EGYES BÍRÁK MILYEN MÉRTÉKBEN VETTÉK ÁT A RENDŐRSÉGI LOGIKÁT, BIZONYÍJTJÁK OLYAN ELŐZETES LETARTÓZTATÁST ELRENDELŐ HATÁROZATOK, AMELYEK EGYENESEN ARRÓL SZÓLNAK, HOGY KÉNYSZERINTÉZKEDÉS AZÉRT INDOKOLT, MERT A VÁDLOTT TAGAD.

nem látszik az előzetes letartóztatások végrehajtásának a rendjében. A rendőrségi fogdák felettébb alkalmas helyek a kényszervallatások számára. Mind ez ideig nem bizonyult hatásos kontrollnak az ügyészi felügyelet sem.

Visszatérve az említett alkotmánybírói döntésekhez: azokban volt még egy fontos üzenet, nevezetesen az, hogy a jogállami elveknek az eljárás minden szakaszában érvényesülniük kell. Értelmezésünk szerint a nyomozásban is. A dolgozat zárófejezete ezt a problémát kívánja körüljárni.

A bűnfelderítés jogi természetének meghatározása nem is olyan könnyű. Sokáig tartotta magát az a nézet, és ennek ma is vannak hívei, miszerint az eljárás előkészítő szakasza egy szélesebb értelemben felgött büntető igazságszolgáltatás része. A tétel folyamánként a nyomozást a tárgyalással egyenértékű-

nek tartották, amely magában is alkalmas a teljes igazság megállapítására. A nyomozó hatóságnak is feladata a bizonyítékok mérlegelése, valamint az, hogy döntéseit az ebből táplálkozó belső meggyőződése szerint hozza meg. Az igazságszolgáltatás természetéből következően ez azt is jelenti, hogy a terhelő és a mentő, a súlyosító és az enyhítő körülményeket egyaránt fel kell deríteni. A nyomozási cselekmények gyakran keverednek kontradiktóriumokkal, mert csak így lehet a gyanúsítás érveit a védekezéssel szembevetni. Az előkészítő szakasznak ez a felértékelődése ahhoz vezetett, hogy a bírósági tárgyalás veszített a jelentőségéből. A bíró szerepe kezdett erőteljesen hasonlítani a kihallgatást vezető nyomozó tevékenységére. Az egész per alig alkalmas többre, mint a nyomozási iratokból kiolvasható tényállás pusztá reprodukálására. Mivel az ítélethozatalt a tárgyaláson felvett bizonyításnál lényegesen erőteljesebben befolyásolta a nyomozásnak a vádiratban összegezett eredménye, a vád képviselője végig fölényben volt a védelemmel szemben. A fegyverek egyenlőségéről azért sem lehetett beszélni, mert az ügy kimenetelét gyakran nem a tárgyaláson történtek döntötték el.

Persze ez a konstrukció is alkalmas a helyes tényállás megállapítására és igazságos ítélet meghozatalára. Másfelől viszont egyaránt magában hordozza az eredménytelenség és a törvénysértés veszélyét, anélkül, hogy az ezek elkerülésére alkalmas garanciákat képes lenne szervesen beilleszteni a saját rendszerébe.

Az igazságszolgáltatás-szerű feladatok nincsenek tekintettel a nyomozás kriminalisztikai természetére, viszont arra alkalmasak, hogy bürokratikusá, formálissá és merevvé tegyék az eljárást. Ráadásul az igazságszolgáltatási funkció függetlenséget tételez fel, ezzel szemben a processzuális feladatokkal megterhelt rendőrség szigorúan centralizált, katonai elvek szerint működő, a végrehajtó hatalomnak alárendelt adminisztráció, amelyik ezt a sajátosságát akkor sem tudja vagy akarja feladni, amikor büntetőeljárást folytat. (A magyar rendőrség szolgálati szabályzata semmiféle különbséget nem tesz a szolgálati kötelezettségek szempontjából a csapaterőben felfegyverzett banditák ellen fellépő különleges rendőrségi feladat végrehajtója és a nyomozási cselekményeket teljesítő vizsgálótiszt között.) Arról sem szabad megfeledkezni, hogy sokáig nem került törvényi rendezésre a titkos eszközökkel folytatott felderítés, amely így összemosódott a nyomozással, anélkül azonban, hogy a büntetőeljárás kontrollmechanizmusai figyelemmel kísérhették volna a rendvédelemnek ezt a konspirált tevékenységét. Az így kialakult helyzetnek tipikusan három következménnyel is számolnia kell:

– az eljárások gyakran lassúak és eredménytelenek, mert a bűnüldözés kriminalisztikai igényeire a formalizált eljárás merev keretei nincsenek tekintettel;

– előfordulhatnak durva törvénysértések, rendőri túlkapások, amelyek a hierarchia ama sajátosságából következnek, hogy ott a parancsnak való engedelmesség teljesítési kényszere mindig megelőzi a jognak való megfelelést;

– az egész rendszer alkalmas a végrehajtó hatalom általi manipulációra, amely enyhébb esetekben csak a büntetőjogi eszközöket rendeli alá szűk politikai érdekeknek, súlyosabb helyzetekben viszont utat nyit az önkénynek, a parancsuralmi rendnek.

A most leírt séma, amelyet sajátos processzuális rendvédelmi modellnek nevezhetünk, nem csupán a diktatúrákat jellemzi, viszont fölényben áll arra, hogy a rendőrséget felhasználja a demokrácia megsemmisítésére, és a diktatórikus berendezkedés származó eszközévé tegye. Ez történt a fasiszta és a kommunista rendszerekben egyaránt.

Az alkotmányos demokráciákban a processzuális túlhatalommal felruházott rendőrség éppen hogy nem eszközként működik, hanem autonóm szerephez jut, elveszíti kontrolljait, terepe lesz a rendőri önkénynek, amely a szakmai hibától egészen a súlyos bűncselekményekig vezethet el, nem szólva már arról, hogy mivel az előkészítésben oly kiemelkedő feladatai vannak, asszisztálhat az igazságszolgáltatás súlyos tévedéseivel is.¹²

Van a két társadalmi rendszer között még egy különbség, nevezetesen az, hogy miként tud reagálni a rendszert működési zavaraira. Az első esetben találkozhatunk a diktatúra enyhébb megjelenési formáival, lehetnek olyan jogi megoldások, amelyek az önkényt elviselhetőbbé teszik, ám a döntő megoldást csak a rendszerváltás hozhatja el. (Magyar példát említve, már a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény is jelentősen korlátozta a nyomozó hatóságokat, de a rendőri működés csak 1990 után vált legitimé.)

Az alkotmányos demokráciák a fékek gazdag tárházával rendelkeznek, amelyek alkalmasak kontroll alatt tartani a rendőrség minden tevékenységét. Ennek ellenére időnként csak látványos botrányok és szigorú parlamenti vizsgálatok nyomán tárul fel egy rendőrségi jogsértés háttere, ami aztán komoly szervezeti és szabályozási intézkedésekhez vezet. A fiatal demokráciák ebből a szempontból, úgy látszik, türelmesek. Jellemzőnek tartjuk, hogy 1996 őszén az első számú rendőri vezetők felmentése kizárólag eredményességi és gazdasági kudarcokra való hivatkozással történt, fel sem merült, hogy vezetésük alatt, a korábbi időszakban a rendőrség súlyos törvénysértéseket követett el, amelyekért a legfelsőbb irányítók is szakmai felelősséggel tartoznak.

A terápia sokféle lehet, van azonban néhány általános követelmény, amely nélkül nem létezhet alkotmányosan működő nyomozás.

Az első kívánalom a hatalmi ágak megosztásából vezethető le, lényege pedig a közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól történő elválasztása. Csak így valósítható meg az az elvárás, miszerint a közigazgatás nem avatkozhat be az igazságszolgáltatásba, mert az ilyen intervenciók, ahogyan ezt Csemegi Károly oly látnoki módon megállapította, „az emberek erkölcsét megrontják, azokat egyszerre forradalmárok-ká és szolgálk-ká teszik”.¹³ A rendőrtisztviselő jogállamban a törvény végrehajtója, aki nem lehet sem forradalmár, sem az önkénynek kitett szolga. Alkotmányos az a nyomozás, amely nem része az igazságszolgáltatásnak, viszont része a közigazgatásnak, eljárás rendje törvényben szabályozott, működése pedig igazságszolgáltatási szerv irányítása és felügyelete alatt áll. Az igazgatási tevékenységként felfogott nyomozás döntési kompetenciája a kényszerintézkedések tekintetében rendkívül korlátozott, a végrehajtásra szűkített, és szigorú kontroll alatt áll. Ellenben nagy a cselekvési szabadsága a bűncselekmények megakadályozásában, megszakításában, a bizonyítékok felderítésében és összegyűjtésében, végül a jogsértést felszámolni képes legitim fizikai erőszak alkalmazásában.

A második követelmény, hogy a nyomozást fel kell oldani a perrendszerű bizonyítás kötelezettsége alól akként, hogy a bűncselekményeket dokumentáló tevékenysége igazodjon a feladat kriminalisztikai természetéhez. A perrendszerű bizonyítás fogalmával kapcsolatban Tremmel Flórián kifejtette, hogy „a tapasztalati tények egyértelműen azt mutatják, hogy a büntetőeljárásban folyó bizonyítás nem csupán jogilag szabályozott tevékenység, hanem olyan tartalmi oldallal rendelkező folyamat, amelynek a jog csak bizonyos kereteket és garanciákat tud biztosítani”.¹⁴ Perrendszerű az a bizonyítás, amelyik előre megismerhető és a bizonyítási műveletnek kötelező formát adó szabályok között zajlik, mindvégig a védelem kontrollja alatt áll, és amelynek az eredménye a belső meggyőződésre alapított tényállás megállapítása. A kriminalisztikai bizonyítás formalizált szabályokhoz nem kötött, módozataira csak ajánlások fogalmazhatók meg, nem igényli a védelem azonnali reflexióit, és eredménye csupán a vádló tájékoztatása, a vádemelésben való állásfoglaláshoz elégséges tények összegyűjtése.¹⁵

A nyomozás mint igazgatási tevékenység a rendvédelem által folytatott bűnüldözés egyik szakasza, ezért nemcsak az igazságszolgáltatáshoz fűződő viszonya vár tisztázásra, hanem a bűnüldözés más területeivel mutatott összefüggései is.

Ha a bűnüldözést legáltalánosabb értelemben a bűncselekmények megakadályozására, megszakítására és az elkövetők leleplezésére irányuló rendvédelmi tevékenységek foglatának tekintjük, akkor azt három, szakmailag és jogilag is elkülöníthető területre bonthatjuk.

Az első szakaszba tartozók mindazon rendészeti intézkedések, amelyek a bűncselekmények megakadályozására és a véghezvitel megszakítására, a védekező vagy a menekülő gyanúsítottak kézre kerítésére irányulnak. A rendészeti intézkedés közbiztonsági fellépés, amelynek fő eszköze a legitim fizikai erőszak alkalmazásának a lehetősége, illetve annak tényleges érvényesítése. A véghezvitelhez nem kriminalisztikai jártasság, hanem közrendvédelmi szak tudás szükséges, hatósági alanyai elsősorban a közbiztonsági szolgálati ág szervei. A rendészeti intézkedés is jogilag szabályozott igazgatási aktus, amelyben azonban széles körben érvényesül a diszkrecionális jog. Ez a rendőrködésnek olyan területe, amellyel kapcsolatban leginkább felmerülhet egy jogi formákat nem tűrő általános felhatalmazás (generálklauzula) igénye. Vannak, akik a rendvédelemnek ezeket a mozzanatait hasonlatosnak tartják a fegyveres harchoz, a katonai műveletekhez. A rendőrségi szakirodalom azonban az ilyen azonosításoktól óvni szokott. A jogállam rendvédelmének ezekben az esetekben is a jog korlátai között kell maradnia. A rendészeti intézkedés feltételeit és véghezvitelének korlátait rendszerint a közigazgatási joganyaghoz sorolható rendőrségi (rendvédelmi) ágazati törvények határozzák meg.

Nem kétséges, hogy ez a rendvédelmi ténykedés nem vonható a nyomozás fogalma alá, nem is tekinthető büntetőeljárás cselekménynek, ellenben forrása lesz számos olyan bizonyítéknak, amely utóbb a büntető igazságszolgáltatás eredményes működését képes szolgálni. Az erőszakos támadó megfékezésének a helyszíne bizonyítékokat nyújt, az akcióban közreműködő rendőrségi közegek pedig nagyon gyakran az eljárás tanúi. Erről a tipikus rendőrségi műveletről azt is meg lehet állapítani, hogy a rendőri fellépésre okot adó esemény rendszerint előre nem várható, a megoldás módja szabályzatban részletesen nem írható le, és végül a beavatkozás igénye azonnali, sokszor semmiféle meditációt nem tesz lehetővé. A rendészeti veszélyhelyzeteknek eme sajátosságait nevezhetjük a fellépés spontaneitásának is. Az pedig, hogy az ilyen szituációk megoldására a jelen lévő rendőri erő önállóan és a szakmai tudást, tapasztalatot mozgósítva, lehetőleg hatásosan cselekedjék, a hatósági fellépés autonómiájaként írhatjuk le. A spontaneitás és az autonómia a most jellemzett rendészeti beavatkozásoknak az a két vonása, amely élesen

megkülönbözteti a bűnüldözés másik két területétől, a felderítéstől és a nyomozástól.¹⁶

Az előbbiekhöz képest jóval nehezebb feladat a felderítés és a nyomozás fogalmi elkülönítése. Közös bennük az, hogy mindkét művelet megismerő tevékenység, amelynek tárgyát a büntetőjogi relevancia adja. Míg azonban a nyomozás mindig a múltban történt esemény rekonstrukcióját végzi, a felderítésnek gyakran a jelenben bontakozó bűnös tevékenységek regisztrálása a feladata, illetve annak valószínűsítése, hogy ezek a folyamatok a jövőben milyen kriminális veszélyeket hordanak magukban. Az, hogy a felderítés regisztráló és valószínűsítő építő jellemzőket hordoz, döntően az eszköztárával magyarázható.

A felderítés olyan bűnügyi hírszerzés, amely elsődlegesen a titkosszolgálati eszközökre támaszkodik. Ezek pedig többségükben arra alkalmasak, hogy a bűnös folyamatokat az eseményekkel egy időben regisztrálják, számon tartásuk, sőt arra is lehetőséget adnak, hogy azokat befolyásolják. Veszélyei is ebből származnak. Egyfelől a feltételezett bűnös tevékenységekkel párhuzamosan, azokkal időben szinkronizáltan folytatott felderítés rendkívül elhúzódhat, ezzel embereket a gyanú állapotában tarthat, jogukat korlátozhatja, az érintetteket a hatalommal szemben huza-mosan kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja. Másfelől viszont még ennél is nagyobb veszély az, hogy az események befolyásolására alkalmas titkosszolgálati módszerekkel bűncselekményeket lehet produkálni, ártatlanokat lehet a bűn útjára terelni. Természetesen a titkosságnak előnyei is vannak. A rendvédelem így bukkanhat konspirált bűnkapcsolatokra, így válnak üldözhetővé a bűnelkövetések legveszélyesebb formái, és ekként lesz lehetséges súlyos fenyegetések elhárítása, emberi életek megmentése. Ezért az alkotmányos jogállamok nem mondhatnak le a bűnüldözésnek eme hagyományos módszereiről, de nem hagyhatják szabályozás nélkül a felderítést sem. Kialakultak e normatívák legfontosabb elvei: a felderítést törvényben kell korlátozni, s a törvénynek magának is alkotmányosnak kell lennie, mert csak akkor adhat titkosszolgálati módszerek alkalmazására felhatalmazást, ha e módszerek szükségesek, és az elhárítandó veszéllyel arányban állnak. Végül kritérium az is, hogy az alkotmányos jogokat érintő felderítési módszerek igazságszolgáltatási szervek kontrollja alatt álljanak. Az viszont már nem követelmény, hogy a szabályozás rendszertanilag a büntetőeljárás kódexben kapjon helyet. Ilyen szempontból a hazai megoldás, amelyet az eljárási törvényjavaslat vetít elénk, nem kifogásolható. A büntetőeljárás megelőző felderítés szabályai két törvényben, a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. és a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvényben kapnak helyet. A nyomozás során

alkalmazott és bírói engedélyhez kötött titkos adatszerezés rendje a készülő új eljárási kódexbe került.

A törvényjavaslat viszont nem tartalmaz megoldást arra, hogy milyen törvényi feltételek mellett kell a felderítést nyomozásba átvinni, akként, hogy a felderítési adatokra építve induljon el a büntetőeljárás. Minthogy a tervezet az eljárás megkezdéséhez elegendőnek tartja a bűncselekmény egyszerű gyanúját, álláspontunk az, hogy minden olyan esetben, amikor bűncselekményre utaló adatok jutnak rendőrségi vagy más felderítő szervek tudomására, a nyomozást el kell rendelni, és a felderítési feladatokat ettől az időponttól kezdve az ügyész felügyeletével és meghatározott körben a nyomozási bíró döntései szerint kell lefolytatni. Ha nem ezt az értelmezést követjük, akkor számolni kell olyan felderítési tevékenységgel, amely esetleg hosszú időn keresztül rendőri vagy nemzetbiztonsági szerv által folyik, és amely nem kap igazságszolgáltatási kontrollt. Ez a helyzet megengedhetetlenül szélesre nyitja a bűnüldözés előtt a végrehajtó hatalom kompetenciáját, veszélyezteti a bizonyítás törvényességét, és célszerűtlen is, mert az ilyen módon összegyűjtött és a bűncselekmény elkövetésének dokumentálására alkalmas bizonyítékok nem fogják kiállni a büntetőeljárás próbáját.

Megállapíthatjuk, hogy a büntetőeljárásról szóló törvényjavaslat elvileg helyesen jelöli ki a nyomozás rendszertani helyét, az alkotmányosság követelményéhez igazodva a bűnüldözést elválasztja az igazságszolgáltatástól, és a nyomozást az igazságszolgáltatási szervek hatásos felügyelete alá helyezi. A következők miatt mégis aggályos a nyomozások alkotmányossága:

– A rendvédelem nem kapta meg az őt megillető helyét a közigazgatás rendszerében, hanem attól elkülönítve olyan fegyveres tevékenységként definiálták, amit elsődlegesen nem a jog, hanem a parancs igazgat, és amely inkább mutat rokonságot a katonai ténykedésekkel, mint a civil közigazgatással. Ahhoz tehát, hogy a nyomozás mint a közigazgatási tevékenységként leírható bűnüldözés büntetőeljárás szabályok alá vont része valóban alkotmányos garanciákat kapjon, a rendvédelmet civilizálni kell.

– Az eljárási törvényjavaslat nem kínál semmilyen megoldást arra, hogy a nyomozást megelőző titkos felderítés ugyanolyan garanciák közé kerüljön, mint a büntetőeljárás megindítását követő titkosszolgálati eszközökkel folytatott felderítőmunka. Már önmagában az is problematikus, hogy túl sok törvény, túlságosan széles felhatalmazással, túlzottan kevés materiális feltétel meghatározásával ad lehetőséget rendvédelmi szervezetek számára titkos adatgyűjtésre. Ezen az igazságszolgáltatási körbe vont engedélyezési joga-

sultság sem enyhít, mert az engedélyhez nem kötött titkosszolgálati eszközök, különösen pedig az informátorok alkalmazása sokszor súlyosabban érinti a személy jogait és méltóságát, mint azok a módszerek, amelyek bírósági vagy miniszteri jóváhagyást igényelnek. Az eljárási javaslattól el lehetne várni, hogy ebben a bonyolult jogszabályi mezőben tegye áttekinthetővé a szabályozást, írjon elő szigorúbb materiális feltételeket a titkos felderítés elrendeléséhez, és amennyiben a felderítés bűncselekmény gyanújára indul, akkor azt egyértelműen és kivételek nélkül vonja a büntetőeljárás törvényben szabályozott titkos felderítés körébe.

Összegzésként megállapítható:

1) Kodifikációs szükséghelyzetről nem beszélhetünk, de az eljárásjog újraalkotását időszerű feladatnak tartjuk.

2) A törvényjavaslat a magyar büntetőeljárás rendszer reformértékű átalakítását hajtja végre, táplálkozik a rendszerváltás adta lehetőségekből és követelményekből, követi az alkotmánybíróság irányutatóit, figyelemmel van a polgári demokratikus társadalmak értékeire, nemzetközi kötelezettségvállalásainkra és az emberi jogi bíróság döntéseire.

3) A törvénytervezet hitet tesz az alkotmányos büntetőeljárás klasszikus értékei mellett, elutasítja azokat a törekvéseket, amelyek az eljárás alá vont polgárok jogvédelmének gyengítését célozzák.

4) Számos olyan intézményt emel az eljárásba, amelyek növelhetik a büntetőigény érvényesítésének hatékonyságát, és javíthatják az időszerűséget és a gazdaságosságot.

5) A hatalommegosztás és az önkorlátozás elvének megfelelően újraosztja az eljárási szerepeket, a nyomozást elkülöníti az igazságszolgáltatástól, az ügyészséget a nyomozásért felelős vádhatóságként erőteljesebben az igazságszolgáltatás részévé teszi, és növeli a tárgyalás szerepét a tényállás megállapításában.

6) Az új kódex nem betetőzése, hanem nyitánya egy átfogó jogvédelmi reformnak, amelytől remélhető, hogy a kivételesen konzervatív és az elmúlt ötven esztendő szervezeti formáit és gondolkodásmódját görcsösen védelmező bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervezeteket megújulásra készíti.

7) Nézetünk szerint a törvényjavaslat különösen két ponton elmarad az alkotmányosságot erősítő várakozásoktól. Nem terjeszti ki az igazságszolgáltatás kontrollját a büntetőeljárás megelőző felderítésre, továbbá az előzetes letartóztatás okainak szélesítésével nem gátolja meg, hanem egyenesen serkenti a mára kialakult törvénysértő gyakorlatot, amely szerint gyakran a szabadságkorlátozás a beismert vádlottal megszerzésére irányuló represszióként működik. Az-

zal pedig, hogy nem tiltja meg határozottan az előzetes letartóztatás huzamosabb végrehajtását rendőrségi fogdáknak, nem szünteti meg a lehetőségét azoknak a durva rendőrségi jogsértéseknek, amelyek rendszeresen előfordulnak, és az ember méltóságát és személyiségét védő abszolút érvényesülést kívánó jogokat veszik semmibe.

Mivel a törvényjavaslat egészét humanista és modern büntetőjogi szemlélet hatja át, meggyőződésünk, hogy az általunk kifogásolt és jelentéktelennek egyáltalán nem nevezhető fogyatékoságai legalább a parlamenti vita időszakában kijavíthatók.

JEGYZETEK

1. Idézi: Kiss Anna: *Gondolatok az előzetes eljárás szerepéről a jövőben*. Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv, 1994. 119. o.
2. Lásd: Király Tibor: *Az 1896. évi első büntető perrendtartás száz év távlatából*. *Magyar Jog*, 1996. november. 670. o.
3. Bócz Endre: *Elgondolások a büntetőeljárás újrakodifikálásához*. *Belügyi Szemle*, 1990. 1. szám. 56. o.
4. Joachim Hermann: *Modellek a büntetőeljárás reformjához Kelet-Európában*. *Magyar Jog*, 1997. június. 322. o.
5. Klaus Tiedemann: *Rapport general Revue Internationale de droit pénal*. *Association Internationale de Droit Pénal*, 1993. 3–4. szám.
6. Szabó András: *A jogállamiság a Német Alaptörvényben*. *Jogtudományi Közöny*, 1991. december.
7. Farkas Ákos: *A büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Kandidátusi értekezés (kézirat), Miskolc, 1994. 142. o.
8. Szabó András: *A büntetőjog reformja*. Budapest, G & G Kiadó, 1992.
9. Farkas Ákos–Pap Gábor: *Alkotmányosság és büntetőeljárás*. Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv, 1993. 58. o.
10. J. A. E. Varvaele: *Régulation et répression en sein de létat providence*. *Université de Liege Deviance et Société*, 1997. 2. szám. 121. o.
11. Lásd a 11/1992. (III. 5.) és a 42/1993. (VI. 30.) AB határozatokat.
12. Lásd: F. Dieu: *Eléments pour une approche socio politique dans la violence policière*. *Déviante et Société*, 1995. 19. kötet. 35. o.
13. Idézi: Sári János: *A hatalommegosztás*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 110. o.
14. Tremmel Flórián: *A bizonyítás és a bizonyíték fogalma a büntetőeljárásban*. Pécs, *Studia Juridica*, 1970. 16. o.
15. Pusztai László: *A modern büntetőeljárás jog kialakulása Magyarországon*. Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv, 1992. 32. o.
16. Thomas Hug: *Police et magistrature*. *Revue Internationale de Criminologie et de Police technique*, 1997. 2. szám. 155. o.